

PRAŽSKÁ ŠKOLA V EXILU

LUBOMÍR DOLEŽEL

Veronika Ambrosová, Karel Brušák, Lubomír Doležel, Milena Doleželová-Velingerová, František Galán, Paul Garvin, Mojmír Grygar, Květoslav Chvatík, Roman Jakobson, Vladimír Karbusický, Ladislav Matějka, Miroslav Renský, Sylvie Richterová, Miloš Sedmidubský, Milada Součková, Petr Steiner, František Svejkovský, Jindřich Toman, Jiří Veltruský, Emil Volek, René Wellek, Thomas Winner. Uchyluji se k formě litanie, abych stačil vyjmenovat ty české, slovenské a počeštěné literární vědce, kteří v poválečném exilu udržovali a rozvíjeli poetiku a estetiku pražské školy anebo se jimi ve své práci inspirovali. A chcete-li obdržet úplný seznam, musíte přidat ty pokračovatele pražské školy, kteří s nimi v cizině publikovali – Miroslava Červenku, Miroslava Drozdu, Milana Jankoviče, Olega Suse, Felixe Vodičku. Jak víme, celá exilová kultura se dnes dožaduje místa v tradici sjednocené české kultury. Totéž platí o exilové literární vědě. První kroky k její integraci byly již podniknuty – publikace prací vzniklých v cizině, bibliografie jednotlivých badatelů atd. Můj krátký příspěvek se nezbytně zaměří na podání celkového obrazu usilování a výsledků této skupiny, kterou jsem nazval – snad anachronicky, ale jistě případně – Pražská škola v exilu. Protože jsem se účastnil činnosti této skupiny od roku 1965, můj obraz bude podán z osobní perspektivy, i když doufám nebude subjektivní.

Jako česká emigrace vůbec, tak i Pražská škola v exilu se formovala ve třech vlnách vyvolaných osudovými roky 1938, 1948 a 1968. Počátek jejího působení je možno datovat velmi přesně; je to v roce 1948 vydání Wellekovy a Warrenovy *Theory of Literature*, populární teoretické příručky, která podala první informaci o klasických pracích pražské poetiky a estetiky. Wellek sám o tom napsal: "Anglicky psaná informace o české skupině je skromná. V některých mých studiích se najdou krátké zprávy a má *Teorie literatury* (1949), psaná ve spolupráci s Austinem Warrenem, je aspoň zčásti záměrným pokusem svěst dohromady ty vhledy, které jsem získal jako mladší člen Kroužku, s mou novou znalostí americké kritiky."¹ Přibližně ve stejné době Roman Jakobson soustředil kolem sebe na Harvardově univerzitě několik nadějných graduovaných studentů, kteří v krátké době vytvoří jádro Pražské školy v exilu. Když René Wellek přešel na Yaleskou

¹ R. Wellek: *The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School*, Ann Arbor 1969, s. 2.

univerzitu, znalost poetiky a estetiky Pražského lingvistického kroužku se šířila ze dvou nejvýznamnějších akademických center Ameriky. Chcete-li však najít opravdové středisko Pražské školy v exilu, musíte zajet na Michiganskou univerzitu v Ann Arbor. Ať již záměrně, anebo díky historické náhodě, se tu na počátku let šedesátých sešla skupina Jakobsonových žáků, velmi dobře informovaná o práci Kroužku. Série slavistických publikací, zahájené a řízené Ladislavem Matějkou, poskytly nebývalé vydavatelské možnosti.

Když jsem se octl na Michiganské univerzitě v roce 1965, poznal jsem velmi rychle, že znalost pražské poetiky a estetiky – podobně jako už dříve znalost pražské lingvistiky – se rozšířila za úzký kruh vědců českého původu. Toto vyzarování za hranice bohemistiky a slavistiky bylo nejvýznamnějším výsledkem působení Pražské školy v exilu. Příznivá intelektuální atmosféra padesátých a šedesátých let tomu nepochybně napomohla. V poválečném období byly severoamerické univerzity i literární žurnalistika ovládaný Novou kritikou, která měla blízko k formalismu a v díle René Welleka, jak jsme slyšeli, se slučovala s pražským strukturalismem. V šedesátých letech byla vláda Nové kritiky vystřídána silným vlivem z Francie, který učinil strukturalismus módním směrem. I když francouzský strukturalismus ignoroval pražskou školu, mimo Francii podpořil všeobecný zájem o strukturální poetiku a estetiku. Pražský strukturalismus se tak stal součástí celkové ideové atmosféry šedesátých let.

Léta šedesátá a sedmdesátá přinesla nejvýznamnější publikace Pražské školy v exilu. Překlady a výklady sloužily informačním úkolům, ale zároveň se rozvíjela originální teoretická i analytická práce vycházející z principů pražské poetiky a estetiky. Ocenění originální vědecké práce musím nechat pro jinou příležitost. Dnes chci krátce ocenit tu práci, která přinesla "informace pro cizinu".

Receptce pražské estetiky a poetiky za hranicemi slavistiky by nebyla možná bez překladů. K průkopnické antologii Paula Garvina (*A Prague School Reader on Aesthetics, Literary Structure and Style*, 1964), k ambicióznímu dvousvazkovému výboru z díla Jana Mukařovského (*The Word and Verbal Art*, 1977; *Structure, Sign and Function*, 1978), připravenému Petrem Steinerem a Johnem Burbankem, a k pozdější antologii Steinerově (*The Prague School*, 1982) se řadí dva svazky vyšlé z centra michiganského – překlad Mukařovského monografie o estetické funkci, normě a hodnotě, který pořídil Mark Suino (*Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts*, 1970) a široce zabírající výbor z pražské sémiotiky umění vydaný Ladislavem Matějkou a Irvinem Titunikem (*Semiotics of Art*, 1976). Všechny tyto překlady zápasí s jedním obtížným specifickým problémem. Jak víme, pražská teorie je založena téměř bezvýhradně na materiálu české literatury. Tato literatura (s výjimkou několika moderních spisovatelů) je v anglosaském

světě málo známa a dobré překlady jsou nepočtené. Ale i když existuje dobrý překlad, nemusí být nutně užitečný pro překladatele literárněvědné práce. Jeho překlady citátů z krásné literatury musí zachovat ty rysy textu, na které se literární vědec odvolává ve své argumentaci, které používá pro ilustraci svých myšlenek anebo které strukturálně či historicky vykládá. Naši překladatelé se s touto obtíží vyrovnávali různým způsobem – od vynechání literárního citátu (řešení jistě nejméně uspokojivé) až po doslovný překlad (což je patrně nejlepší řešení). Tato stránka překladů by se mohla odbýt jako čistě technická záležitost, kdyby neměla ten vážný následek, že ovlivňuje samu volbu děl, která budou přeložena. Ty práce pražské poetiky, které jsou příliš úzce vázány na český literární materiál, zůstanou nepřeloženy. Domnívám se, že to je důvod, proč nemáme překlad některých základních textů pražské poetiky, například Mukařovského monografie o Máji a Vodičkových *Počátků krásné prózy novočeské*.² V těchto a podobných pracích se pražská poetika zformovala jako empirická teorie; vývoj pojmosloví a metodologie je inspirován analýzou konkrétních literárních textů. Recepce pražské školy v anglosaském světě je tedy nutně zkruslena výběrem překladů. Jak jsem už poznamenal ve své recenzi Burbankovy a Steinerovy antologie,³ máme nyní dva Mukařovské: jednoho pro čtenáře znalé češtiny, druhého vývozního. Mukařovský pro domácí spotřebu je teoretik, který podstatně přispěl k poznání české literatury a její historie. Mukařovský vývozní je obecný estetik a literární teoretik se sklonem k abstrakci a spekulaci. Tento Mukařovský je ovšem zajímavějším partnerem ve spekulativních diskusích anglosaské estetiky a kritiky, kde teoreticky fundovaná analýza a historie je poměrně vzácným jevem. Tato okolnost myslím vysvětluje popularitu monografie o estetické funkci, normě a hodnotě, která je podle mého názoru nejvíce spekulativní prací Mukařovského, stejně jako nekonečné diskuse kolem abstraktního pojmu "deformace", vytrženého z teoretického i historického kontextu.

Obrátíme-li se od překladů k výkladům poetiky a estetiky pražské školy, zjistíme snadno, že jejich autoři nebyli omezeni korpusem překladů, nýbrž byli důkladně obeznámeni s původními texty. Všechny výše zmíněné antologie obsahují užitečné předmluvy nebo doslovy (z pera Garvinova, Wellekova,

² Jakobson je výjimečný případ, protože jeho poetika byla doložena – zejména v době poválečné – na známých textech západoevropské poezie. Anglické překlady z jeho českých prací (uverejnené in R. Jakobson: *Language in Literature*, Harvard University 1987) se celkem úspěšně vyrovnávají s problémem literárních citací. Nicméně v závěru překladu statí o Erbenovi se překladatel přiznává, že vynechal srovnání mezi Erbenovým *Proroctvím* a Máchovou básní *Na příchod krále*, "protože závisí na odstínech češtiny, které jsou nepřístupné většině anglických čtenářů" (s. 531n.).

³ L. Doležel: recenze Steiner – Burbank, ed. 1977, 1978, *Style* 15, 1981, s. 64-68.

Matějкова, a Steinerova), které se někdy rozrůstají do souhrnné studie. Kolektivní publikace jsou zahájeny zvláštním číslem *Poetics To Honour Jan Mukařovský* (1972) věnované Janu Mukařovskému k osmdesátým narozeninám; tato pocta dosvědčuje, že v té době se Mukařovský stal znovu ústřední postavou pražské estetiky a poetiky (i když Wellekovi ještě v roce 1969 činila potíže Mukařovského sebekritika). Neméně důležité je to, že se v čísle setkali doma umlčení žáci Mukařovského se začínajícími emigranty. Tyto dva tábory se znovu setkávají ve svazku věnovaném památce Felixe Vodičky (*The Structure of the Literary Process*, ed. P. Steiner – M. Červenka – R. Vroon, 1982), ale teď se k nim připojuje mezinárodní plejáda významných teoretiků, kteří dosvědčují vyzařování pražské školy za hranice české literární vědy. Již několik let předtím se shromáždila reprezentativní mezinárodní skupina lingvistů, sémiotiků a literárních teoretiků, aby připomněla padesáté výročí založení Pražského lingvistického kroužku (*Sound, Sign and Meaning*, ed. L. Matějka, 1978). Nejdůkladnější výklad pražské školy pro cizinu představují dvě monografie. Čech K. Chvatík ve své knize (*Tschechoslowakischer Strukturalismus*, 1981) nejen spojil pražskou školu se slovenským strukturalismem, ale také vystopoval, důkladněji než kdokoli jiný, souvislosti československého strukturalismu s moderním filozofickým myšlením. Jakoby na oplátku, Slovák F. Galán ukázal (*Historic Structures*, 1985), že pražská škola zformulovala systematickou teorii literární historie, a tak definitivně zkompromitoval oblíbené nařčení z ahistorismu, které bylo a je tak často adresováno strukturalismu jeho protivníky.

Vliv myšlenek pražské školy v severní Americe byl poměrně krátkodobý. Již od počátku sedmdesátých let se intelektuální atmosféra v akademických institucích radikálně mění. Ti z nás, kdo našli na severoamerických univerzitách ochranu před ideologickým dogmatismem, který vládl doma, začali mít pocit, že se dostali z bláta do louže. Akademickou intelektuální atmosféru víc a víc ovlivňovali dogmatici poststrukturalismu, i když jejich tábor nebyl ideologicky jednotný. Strukturalismus byl prohlášen za odrůdu formalismu a označení strukturalista se stalo téměř nadávkou, nebo aspoň označovalo někoho z minulosti, někoho, kdo se nedovede či nechce přizpůsobit novému myšlení.

Krise strukturalismu přinesla známé dezerce v pařížském centru, ale nemohu si vzpomenout na příklad dezerce nebo sebekritiky mezi příslušníky Pražské školy v exilu. Příímý zážitek s totalitární vládou ideologie nás imunizoval proti jakékoliv ideologii. Avšak podmínky naší práce se radikálně změnily. Místo aktivního šíření myšlenek pražské školy přišla doba defenzívy. Omezení publikačních možností znamenalo konec překladů a konec kolektivních publikací. Avšak práce předcházejících dvaceti let nebyla marná. Tato činnost zajistila vstup pražské poetiky a estetiky do historie moderní světové literární teorie. Snad nejmarkantnějším výrazem tohoto vstupu

je to, že v sedmém svazku reprezentativní cambridgeské historie literární kritiky bude důkladná studie o pražské škole. Zároveň však vstup do historie neznamenaá konec působení. Co je minulé, není nutně passé. V nedávné recenzi mé knížky *Occidental Poetics* Wallace Martin napsal: "Teorie pražské školy, spojeny s teoriemi sovětské sémiotiky a současnými pracemi o možných světech, poskytují nejpřesnější model racionální poetiky, který dnes máme k dispozici."⁴

LITERATURA

F. W. GALÁN:

Historic Structures (The Prague School Project, 1928-1946), University of Texas 1981.

PAUL L. GARVIN:

ed. a přel. *A Prague School Reader on Aesthetics, Literary Structure and Style*, Georgetown University 1964.

KVĚTOSLAV CHVATÍK:

Tschechoslowakischer Strukturalismus (Theorie und Geschichte), Mnichov 1981.

ROMAN JAKOBSON:

Language in Literature, ed. K. Pomorská a S. Rudy, Harvard University 1987.

WALLACE MARTIN:

From Poetics to Postmodernism, *Comparative Literature* 1993, s. 280-286.

LADISLAV MATĚJKA:

ed. *Sound, Sign and Meaning (Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle)*, Ann Arbor 1978.

LADISLAV MATĚJKA – IRWIN R. TITUNIK:

ed. *Semiotics of Art (Prague School Contributions)*, Cambridge 1976.

JAN MUKAŘOVSKÝ:

Aesthetic Function, Norm and Value as Social Facts, přel. M. E. Suino, Ann Arbor 1970.

The Word and Verbal Art (Selected Essays by Jan Mukařovský), ed. a přel. P. Steiner – J. Burbank, Yale University 1977.

Structure, Sign and Function (Selected Essays by Jan Mukařovský) ed. a přel. P. Steiner – J. Burbank, Yale University 1978.

PETER STEINER:

ed. *The Prague School (Selected Writings, 1929-1946)*, University of Texas 1982.

⁴ W. Martin: From Poetics to Postmodernism, *Comparative Literature* 1993, s. 283.

PETER STEINER – MIROSLAV ČERVENKA – RONALD VROON:
ed. *The Structure of the Literary Process (Studies Dedicated to the Memory of Felix Vodička)*,
Amsterdam-Philadelphia 1982.

To Honour Jan Mukařovský, *Poetics* 1972, zvl. č. 4

RENÉ WELLEK:
The Literary Theory and Aesthetics of the Prague School, Ann Arbor 1969.